

9. Krekoten' V. Vybrani praci. – K.: Vydavnytvo «Oberegy», 1999. – 343 s.
10. Krekoten' V. Opovidannja Antonija Radyvylovs'kogo. – K.: Naukova dumka, 1973. – 407 s.
11. Kuz'min A. I. Voennaja tema v literature petrovskogo vremeni. 168–183 // XVIII vek. Sbornik 9. – L.: «Nauka», 1974. – S.168–183.
12. Markovskij M. Antonij Radivilovskij, juzhno-russkij propovednik XVII v. – B.m. i b.g. (peredruk – M., 2011). – 227 s.
13. Matushek O. Ju. Propovidi Lazarja Baranovycha v dyskursi ukrai'ns'kogo Baroko. – H.: Majdan, 2013. – 359 s.
14. Modest (Stril'bickij). O propovednichestve sv. Innokentija, pervogo Irkutskogo episkopa i chudotvorca s prisovokupleniem pouchenij i slov, izvestnyh s imenom Innokentija. – Irkutsk, 1873. – 262 s.
15. Ocherk istorii russkogo propovednichestva. – T.1. – SPb., 1878.
16. Pevnickij V. O soderzhanii propovedej // Trudy Kievskoj duhovnoj akademii. – 1903. – №2. – S.190–210.
17. Petrov N. I. Iz istorii gomiletiki v staroj Kievskoj Akademii // Trudy Kievskoj duhovnoj akademii. – 1866. – №1. – S.102–124.
18. Petrov N. I. Novootkrytyj kievskij propovednik vtoroj poloviny XVII veka // Trudy Kievskoj duhovnoj akademii. – 1892. – №5. – S.93–126.
19. Pis'ma preosvjashhennogo Lazarja Baranovicha. – Chernigov, 1865. – 364 s.
20. Pochetnaja V. V. Petrovskaja tema v oratorskoj proze nachala 1740–h godov // XVIII vek. Sbornik 9. – L.: «Nauka», 1974. – S.331–337.
21. Prokopovyh Feofan. Filosofo'ki tvory v tr'oh tomah. – T.1. – K., 1979. – 512 s.
22. Rosijs'kyj derzhavnyj istorychnyj arhiv. – F.796. – Op.25. – Spr.264.
23. Tam samo. – Op.39. – Spr.61.
24. Samarin Ju. F. Stefan Javorskij i Feofan Prokopovich // Sochinenija Ju. F. Samarina – T.5. – SPb., 1880. – 463 s.
25. Slova i rechi Georgija Konisskogo, Arhiepiskopa Mogilevskogo. – Mogilev, 1892. – 467 s.
26. Stroeve V. Lazar' Baranovich, arhiepiskop Chernigovskij, i ego propovedi // Chernigovskie eparhial'ye izvestija. Pribavlennija. – 1876. – №3. – 19. – S.70–82, 102–114... 527–534.
27. Sumcov N. K. Istoriija juzhnorusskoj literatury XVII stoletija: Vyp.1. – Lazar' Baranovich. – Har'kov, 1885. – 195 s.
28. Ternovskij F. Juzhno-russkoe propovednichestvo XVI i XVII vv. (po latino-pol'skim obrazcam). – K., 1869.
29. Fedotova M. A. Jepistoljarnoe nasledie Dimitrija Rostovskogo. – M.: «Indriko», 2005. – 384 s.
30. Filaret (Gumilevskij). Obzor russkoj duhovnoj literatury: 862–1863. – SPb., 1884. – Ch. I–II. – 513 s.
31. Harlampovich K. V. Malorossijskoe vlijanie na velikorusskiju cerkovnuju zhizn'. – T.1. – Kazan', 1914. – 970 s.
32. Shljapkin I. Sv. Dimitrij Rostovskij i ego vremja. – SPb., 1791. – 460 s.

Kagamlyk S. R., PhD, Senior Researcher, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), kagam@i.ua

Homiletical works of Ukrainian Orthodox hierarchs of XVII–XVIII centuries

The article provides an analysis of Ukrainian Orthodox hierarchs' homiletical works of XVII–XVIII centuries as a special kind of contemporary spiritual literature defined by their subject, features and means of popularization. The analysis was conducted on the basis of a wide range of updated sources and newly discovered archival documents. It was concluded that the preaching of Ukrainian Orthodox hierarchs reflects the peculiarities of preaching development in Ukraine and determines its main directions. Unlike homiletical works of XVII century that synthesized new Western trends with Byzantine and were marked with bright Polish–Latin influences, the preaching of the XVIII century shifted to explicit pragmatic and publicistic nature. It is significant that certain preaching works of that period were composed in a critical manner despite the harsh centralizing regime of Russian Empire. Ukrainian bishops popularized in printed form their homiletical works in order to disseminate mentoring preaching to the masses.

Keywords: Homiletical works, Ukrainian Orthodox hierarchs, Preaching, Church elite.

Кagamлык С. Р., кандидат исторических наук, старший научный сотрудник, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), kagam@i.ua

Гомилетические произведения украинских православных иерархов XVII–XVIII ст.

На основании широкого спектра актуализированных источников и новых архивных документов анализируются гомилетические произведения украинских православных иерархов XVII–XVIII вв. как особый вид духовной литературы того

времени, определяется их тематика, особенности и средства популяризации. Сделан вывод, что проповедническая деятельность украинских православных иерархов отражала особенности развития проповедничества в Украине и определяла его основные направления. Если гомилетические произведения XVII в. синтезировали новые западные тенденции с византийскими и отличались ярким польско-латинским влиянием, то проповеди XVIII в. приобрели выраженный прагматичный и публицистический характер. Показательно, что, несмотря на жесткий централизационный режим российских имперских структур, отдельные проповеднические произведения этого периода имели критический характер. С целью распространения наставнической проповеди на массовую общественность украинские архиереи популяризировали свои гомилетические произведения в печатной форме.

Ключевые слова: гомилетические произведения, украинские православные иерархи, проповедническая деятельность, церковная элита.

* * *

УДК 94(470)

Гончарова Н. О.,

кандидат исторических наук, доцент, докторант кафедры истории та культуры України, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (Україна, Переяслав-Хмельницький), 76natalis@mail.ru

Стипендії як форма дворянської благодійності в південноукраїнських губерніях у другій половині XIX – на початку XX ст.

Розглянуто особливу форму благодійної діяльності – іменні стипендії, висвітлено внесок дворян-благодійників південноукраїнських губерній в заснування стипендіальних капіталів для учнівської та студентської молоді, а отже в оптимізацію розвитку освітньої сфери та розповсюдження освіти серед населення регіону в другій половині XIX ст. – на початку XX ст. Методологія даного дослідження ґрунтується на засаднонаукових принципах (історичності, об'єктивності, науковості) та історико-наукових методах (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-порівняльний, хронологічний), що дозволили об'єктивно розкрити основні етапи та особливості процесу заснування стипендіальних капіталів.

У висновку стверджується, що шляхетний стан південноукраїнських губерній зробив вагомий внесок у підтримку обдарованої і незаможної молоді. Аналіз джерел та тогочасної преси свідчить, що особливої ваги стипендіальні капітали набули у другій половині XIX – на початку XX ст., коли серед тих, хто навчався, значно зросла кількість вихідців із незаможних станів.

Ключові слова: іменна стипендія, стипендіальний капітал, відсотки з капіталу, дворяни, пожертвування, південноукраїнські губернії, гімназія, училище, університет.

Підтримка обдарованої, соціально активної молоді є перспективною інвестицією в майбутнє нашої країни, в її інтелектуальний потенціал. У цивілізованому світі здавна існує добра традиція фінансування приватними благодійними фондами та фундаціями навчальних, наукових і соціальних програм, проєктів, грантів. Чималий досвід благодійності в освітянській сфері накопичений у вітчизняній історії. Об'єктивне дослідження проявів благодійної діяльності в галузі освіти допоможе уникнути типових помилок та перейти до оптимального застосування в сучасних умовах набутих практичних знань, впровадження найефективніших форм благодійної підтримки, усвідомлення її значення як важливого чинника розвитку сучасного суспільства.

Різні аспекти благодійної діяльності в площині освіти досліджувало чимало науковців. Так, О. Друганова характеризує форми надання приватної благодійної допомоги учням шкіл різних рівнів і типів в Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст. [1]. Дослідниця робить висновок, що благодійна підтримка вітчизняними меценатами української молоді надавала можливість здібним, але незаможним учням і студентам одержати освіту, сприяла виявленню талановитих молодих дослідників, ставала додатковим стимулом наукових пошуків. У науковій розвідці А. Клиниченко

розглядається значення іменних стипендій як особливої форми благодійної діяльності у розвитку середньої освіти Західного Сибіру [4]. Автор наголошує, що, незважаючи на постійне зростання стипендіального фонду допомоги учням середніх навчальних закладів, середня освіта не набула в досліджуваному регіоні характеру загальнодоступності.

Благодійність у розвитку вищої освіти в Україні другої половини XIX ст. стала об'єктом вивчення А. Нарадья [10]. У своїй роботі науковець акцентує увагу на необхідності усвідомлення значення благодійної підтримки як важливого елементу функціонування тогочасного суспільства. У статті В. Чижової розглядаються основні види стипендій та їхній вплив на мотивацію навчального процесу для студентів в Росії та зарубіжних країнах [28]. Р. Попп розкриває значення стипендій у вирішенні соціальних проблем студентства західних областей України в перші повоєнні роки [13]. Однак, попри достатню кількість наявної наукової літератури особливості благодійної допомоги представників дворянства Південної України розвитку освіти залишаються недостатньо вивченими. Метою статті є висвітлення внеску дворян-благодійників південноукраїнських губерній Російської імперії в заснування стипендіальних капіталів для учнівської та студентської молоді, а отже в оптимізацію розвитку освітньої сфери та розповсюдження освіти серед населення регіону в другій половині XIX – на початку XX ст.

Напевне, найбільш амбітною формою філантропії в сфері дореволюційної освіти стало заснування іменних стипендій, головною метою яких була допомога малозабезпеченим учням і студентам та їхнім родинам в оплаті навчання, купівлі підручників, навчального приладдя тощо.

Основою для започаткування стипендій виступали насамперед приватні пожертвування. Проведений науковий пошук свідчить, у досліджуваній період у південноукраїнських губерніях серед тих, хто надавав підтримку нужденній учнівській та студентській молоді, переважали представники шляхетного стану. Цілі дарувальників суттєво різнилися. Однак найпоширеніших – увічнити пам'ять кого-небудь, нерідко себе самого або когось із близьких родичів. Так, дочка дійсного статського радника Н. Мізко в 1866 р. офірувала 6 тис. руб. на заснування в чоловічій гімназії м. Катеринослава стипендії свого імені. Крім того, за духовним заповітом благодійниці Катеринославська жіноча гімназія отримала 2 тис. 500 руб. для утримання на відсотки з капіталу двох стипендіаток [11, с. 175, 179]. Ще одну стипендію в жіночій гімназії м. Катеринослава започаткувала М. Кох, пожертвавши для цього 1 тис. руб. [11, с. 196]. Колезький асесор Сендецький у 1873 р. передав у розпорядження начальства Одеського навчального округу облігацію Одеського кредитного товариства в 500 руб. для видачі з відсотків із цього капіталу стипендій найбіднішим учням Олешківського повітового училища Таврійської губернії в пам'ять свого померлого брата, полковника Феофіла Сендецького. Щорічна допомога призначалася для плати за навчання та купівлі навчальних книг [14, с. 10]. Відставний полковник Ф. Євдокимов у 1874 р. пожертвував Маріїнській жіночій гімназії м. Миколаєва Херсонської губернії 1 тис. 750 руб., щоб з відсотків при навчальному закладі була заснована одна стипендія імені Килини Євдокимової, для незаможної

дівчини, російського походження і православного віросповідання, котра демонструє успіхи в науках і гарну поведінку. Стипендія мала використовуватися для оплати навчання і придбання необхідних навчальних посібників [16, с. 22]. Того ж року при Миколаївському реальному училищі з відсотків пожертвованого Ф. Євдокимовим капіталу в 1 тис. 500 руб. започаткували одну стипендію з присвоєнням їй назви: «стипендія відставного полковника Федора Євдокимова» [16, с. 20–21]. У 1879 р. статський радник М. Сирба пожертвував капітал для заснування стипендії при Кишинівській чоловічій прогімназії для одного з незаможних учнів, котрий відрізняється гарною поведінкою та успіхами в навчанні [17, с. 80]. У 1882–1883 рр. при Миколаївській Маріїнській гімназії діяли стипендії імені вже згаданого відставного полковника Ф. Євдокимова та генерал-ад'ютанта М. Аркаса [2, с. 75; 3, с. 74]. У 1885 р. почесною піклувальницею жіночої прогімназії м. Катеринослава Є. Мессарош на іменні стипендії гімназисткам було виділено 750 руб. [11, с. 196, 182]. Зазначимо, для південноукраїнського дворянства нерідким був факт жертвування коштів на відкриття стипендій імені кількох представників їхньої родини: власного і батька чи матері, власного і дружини або дитини тощо.

На підтвердження згадаємо також започатковану в 1900 р. при Херсонській чоловічій гімназії стипендію імені Василя та Надії Зеленкевич. Капітал у цінних паперах та готівці на суму 3 тис. 169 руб. 02 коп. заповіла вдова статського радника Н. Зеленкевич. Стипендіата кожне півріччя обирала педагогічна рада гімназії з числа незаможних учнів гімназії християнського віросповідання [20, с. 32].

Заснування стипендії могло бути проявленням віро-підданських почуттів імператору від дворянина. Наприклад, піклувальниця Катеринославського народного жіночого училища А. Ставровська в 1880 р. пожертвувала недоторканий капітал з тим, щоб на відсотки в опікуваному нею закладі заснувати стипендію імені імператора Олександра II для кращої випускниці. У Катеринославській жіночій гімназії стипендію імені імператора Олександра II отримували щорічно дві вихованки (капітал було пожертвовано Г. Алексеевим та М. Кох по 1 тис. руб. від кожного) [11, с. 196].

Інколи стипендії, згідно з волею дворянина-ініціатора, присвячувалися певній визначній особі. Зокрема, в 1891 р. нащадком князя Потьомкіна Таврійського К. Енгельгардтом було офіровано 1 тис. руб. на заснування стипендії при Херсонській чоловічій гімназії. У Положенні про неї, затверджене в 1900 р., говорилося: стипендія призначена для оплати за навчання незаможних учнів християнського віросповідання, котрих кожні півроку обирала педагогічна рада гімназії [20, с. 33–34].

Зазначимо, що стипендії призначалися найбіднішим малозабезпеченим молодим людям, які були неспроможні самостійно сплатити за навчання. Лише на початку XX ст. була запроваджена практика надання стипендій кращим учням і студентам незалежно від їхнього матеріального становища.

Кожна стипендія супроводжувалася спеціально розробленим «Положенням», автором якого був сам засновник. «Положення» затверджувалося імператором, а згодом міністром народної освіти. У документі чітко визначалися правила та умови отримання коштів. Нерідко

в «Положенні» добрودійник робив специфічні зауваження, котрі зумовлювали обрання стипендіата, як-от: стану або національну приналежність, віросповідання, навчання в певному класі чи факультеті навчального закладу тощо. Наприклад, на відсотки з офірованого дворянкою К. Ришкан–Дерожинською капіталу в 1 тис. руб. в облігаціях східної позики при Кишинівській 1–й чоловічій гімназії Бессарабської губернії в 1887 р. була заснована одна стипендія імені померлого сина жертвувальки Івана Ришкана–Дерожинського, колишнього учня IV–го класу цього закладу. В Положенні про стипендію зазначалося, що вона щорічно виплачуватиметься бідному учню IV–го класу, неодмінно православного віросповідання, котрий заслуговуватиме стипендію гарними успіхами і відмінною поведінкою [9, с. 47]. 1899 р. датувалось затвердження Положення про стипендію імені Сергія Островського при Олександрівській гімназії м. Ялти Таврійської губернії. Капітал в 1 тис. руб. був пожертвований колезьким асесором І. Островським в пам'ять його сина, колишнього учня цього закладу, та призначався для оплати за навчання. За бажанням жертводавця, стипендіат обирався педагогічною радою гімназії щорічно з числа незаможних учнів гімназії, кращих за успіхами і поведінкою, незалежно від класу, віросповідання і стану [18, с. 34].

Аналогічним прикладом можна вважати затверджене в 1902 р. Положення про стипендію імені Олександра Сильвестровича при Одеському реальному училищі. 2 тис. руб. як стипендіальний капітал для заснування однієї стипендії імені покійного сина пожертвувала вдова потомственного дворянина О. Сильвестрович. Відсотки з офірованих коштів мали використовуватися на внесок плати за навчання обраного стипендіата, а залишок видаватися йому особисто для придбання книг і навчальних посібників. Вибір стипендіата надавався педагогічній раді згаданого училища з обов'язковим узгодженням з одним із членів сім'ї жертвувальки. На стипендію міг претендувати найбідніший учень реального училища православного віросповідання, гарної поведінки та достатньої старанності. Окремо благодійниця наголосила: якщо при обранні стипендіата виявиться два або кілька учнів, які відповідають цим умовам, то перевагу необхідно віддати уродженцю м. Тирасполя або Тираспольського повіту [23, с. 33–34].

Доцільно зауважити те, що користування стипендією не накладало на стипендіатів ніяких зобов'язань. Дана позиція окремо визначена в кожному з опрацьованих нами «Положень». Цим іменні стипендії відрізнялись, наприклад, від допомоги громадських організацій, яка могла носити позичковий характер. Окрім цього, в «Положеннях» дворяни–жертводавці неодмінно вказували, що стипендіальний капітал складає невід'ємну власність закладу і залишається назавжди недоторканим. А у випадку перетворення даного навчального закладу в будь-яку іншу навчальну установу стипендія переходить до неї на тих же підставах.

Наведемо ще кілька прикладів стипендій, започаткованих дворянами південноукраїнських губерній у досліджуваній період. У 1900 р. були засновані стипендії при навчальних закладах м. Херсона: в Маріїнській жіночій гімназії – імені вдови колезького секретаря Анастасії Наливайко, в чоловічій гімназії – імені статського радника Августина Шипілло. Вказані дворяни заповіли навчальним закладам по 1 тис. руб.

відповідно. А. Наливайко зазначила, що стипендіаткою могла стати найбідніша учениця гімназії, православного віросповідання, котра відрізнялася гарною поведінкою та успіхами в науках. Завдяки стипендії, бідні гімназистки отримували можливість оплатити навчання, купити навчальні посібники та шкільне приладдя. За волею А. Шипілло, заснована ним стипендія мала допомогти незаможним вихованцям християнського віросповідання оплачувати навчання в гімназії [19, с. 37–38; 20, с. 33]. Обидві стипендії видавалися за призначенням педагогічної ради кожні півроку.

Вдова титулярного радника Є. Захар'янова в 1901 р. заповіла капітал в 4 тис. руб. для відкриття при Кишинівській 1–й гімназії Бессарабської губернії однієї стипендії імені свого покійного чоловіка титулярного радника Давида Захар'янова. Згідно з Положенням, із відсотків з пожертвованого капіталу стипендія видавалась одному з кращих учнів гімназії, бідних батьків, переважно вірмено–григоріанського віросповідання. Окремим пунктом вказувалося, що стипендія має видаватися, на розсуд педагогічної ради, кожного півроку або помісячно на руки стипендіату чи його батькам або опікунам [22, с. 94–95]. Учень, який одержував цю стипендію, за волею жертвувальки, іменувався стипендіатом Давида Захар'янова.

З 1903 р. діяли при Кишинівському 2–му міському трикласному училищі дві стипендії імені статського радника Василя Кучкова за рахунок відсотків із пожертвованого ним капіталу в 2 тис. руб. Стипендіати обиралися з числа найбідніших учнів училища християнського віросповідання, котрі відрізнялися гарною поведінкою та успіхами в науках, незалежно від стану [24, с. 41]. Дворянин у Положенні зробив особливу примітку про те, що педагогічна рада зобов'язана узгоджувати кожну кандидатуру з ним особисто або його сином Павлом Васильовичем.

У Положенні про стипендію імені вдови колезького асесора Ганни Авдєєвої при Севастопольському Костянтинівському реальному училищі Таврійської губернії, зокрема, зазначалося наступне. З 1902 р. у навчальному закладі з капіталу в 2 тис. 400 руб. засновувалися дві стипендії. Право отримання допомоги мали насамперед один вірменин з родичів благодійниці, а якщо такого не виявлялось, то один з найбідніших вірмен і один православний вихованець училища за вибором педагогічної ради [24, с. 103]. Як і в більшості вже охарактеризованих стипендій, кошти мали застосовуватись для оплати навчання, придбання книг та інших навчальних посібників.

При Катеринославському 1–му реальному училищі в 1903 р. розпочала діяти стипендія імені статського радника Івана Грекова. Капітал в 1 тис. 200 руб. на неї пожертвувала його вдова Є. Грекова. Стипендіатом міг бути обраний лише колишній учень міського училища імені І. Грекова, православного віросповідання, без різниці стану. У Положенні наголошувалося, що вибір стипендіата надається колезькому раднику Василю Грекову, а у випадку його вибуття з м. Катеринослава, педагогічній раді училища [25, с. 20].

Як правило, для отримання стипендії учню або студенту необхідно було досягти певних успіхів у навчанні та/або бути малозабезпеченим. Такий висновок дозволяє зробити аналіз наявних відомостей про тогочасні

стипендії. Однак, траплялись винятки. Так, на відсотки з пожертвованого в 1903 р. губернським секретарем Іваном Дахновим капіталу в 1 тис. 800 руб. при Єлисаветградській чоловічій гімназії Херсонської губернії була заснована одна стипендія імені «Надії». Право на отримання означеної стипендії мали вихованці гімназії російського походження та православного віросповідання, котрі відрізнялися скромністю та зразковою поведінкою [25, с. 21].

У 1903 р. генерал-майором Віктором Ваховським були засновані стипендії у двох навчальних закладах м. Севастополя: при жіночій гімназії та при Константинівському реальному училищі за рахунок відсотків з капіталів в 4 тис. 100 руб., пожертвованих відповідно кожному із закладів. Значна сума офірованих коштів дозволила дворянину-благодійнику відкрити одну стипендію при жіночій гімназії та три при реальному училищі. В обох навчальних закладах вимоги до кандидатів були однакові: стипендіатами могли стати діти бідних родичів В. Ваховського, за відсутності таких – діти штабс- та обер-офіцерів 49-го Брестського полку, а за відсутності означених – найбідніші вихованці, котрі відрізнялись гарною поведінкою та успіхами в науках [25, с. 34; 26, с. 103–104]. Доречно зауважити, представники шляхетного стану Півдня України, приймаючи рішення про пожертвування коштів для відкриття стипендії, нерідко офірували стипендіальні капітали одразу в кілька навчальних закладів.

Стипендія імені колезького радника Павла Мандражі була заснована при Аккерманській чоловічій гімназії в 1904 р. Капітал для неї в сумі 3 тис. руб. пожертвувала вдова колезького радника Катерина Мандража. Згідно з Положенням, стипендія видавалася двічі на рік по 60 руб. в січні та липні. Стипендіат обирався з гімназистів-мешканців м. Аккермана, виключно православного віросповідання, незалежно від звання та стану, з найбідніших і найздібніших учнів останніх трьох класів [27, с. 86]. У документі акцентувалося, що, у випадку виявлення серед претендентів родичів Павла Мандражі, педагогічна рада гімназії зобов'язувалася віддати їм перевагу [27, с. 87]. Зауважимо, стипендія як вид благодійної підтримки носила довготривалий характер, оскільки із закінченням терміну навчання діючого стипендіата одразу обирався наступний.

Підтримувало дворянство південноукраїнських губерній й студентську молодь. Так, на відкриття стипендій в Новоросійському університеті заповіли свої капітали губернський секретар Маринакі для п'яťох незаможних студентів (1871), гвардії полковник І. Ягницький 24 тис. 315 руб. (1872) [6, с. 20, 22]. Вдова капітан-лейтенанта М. Мікрюкова в 1873 р. за духівницею пожертвувала Міністерству народної освіти 28 тис. 525 руб. в процентних паперах для заснування стипендій при фізико-математичному факультеті Новоросійського університету для бідних студентів християнського віросповідання. Після розгляду відповідного клопотання імператор дозволив встановлення при Новоросійському університеті чотирьох стипендій з найменуванням їх «стипендіями вдови капітан-лейтенанта Марії Мікрюкової». Розмір кожної стипендії складав 340 руб. [15, с. 50].

У 1874–1875 навч. р. в Новоросійському університеті діяло кілька іменних стипендій, заснованих на відсотки

з дворянських капіталів: по одній – князя Абаменліка, таємного радника С. Голубцова, губернського секретаря Маринакі, графа Д. Толстого, таємного радника Тройницького та дві – графа П. Коцебу [7, с. 15]. Звіт про діяльність Новоросійського університету в 1881–1882 навч. р. підтверджує існування наступних дворянських іменних стипендій: князя Абаменліка (1 – 300 руб.), князя С. Воронцова (1 – 300 руб.), титулярного радника Ф. Крупенського (1 – 300 руб.), губернського секретаря Маринакі (1 – 300 руб.), графа Д. Толстого (1 – 300 руб.), таємного радника Тройницького (1 – 275 руб.), барона Унгерн-Штернберга (1 – 300 руб.), гвардії полковника І. Ягницького (4 – 300 руб.) та ін. [5, с. 21]. Як бачимо, кількість стипендіатів варіювалася, їхнє число також визначав засновник стипендії. Насамперед, це залежало від розміру пожертвованого стипендіального капіталу.

Положення про стипендії імені дійсного статського радника М. Скаржинського при Новоросійському університеті було затверджене в 1886 р. Згідно з документом, з відсотків пожертвованого капіталу в п'ятнадцять облігацій східної позики (9 тис. 628 руб. 71 коп.) встановлювалися дві стипендії по 228 руб. За бажанням дворянина-благодійника, стипендіатами могли бути незаможні молоді люди схвальної поведінки, котрі досягли помітних успіхів у науках [8, с. 59–60].

За духовним заповітом дворянки К. Червенводалі в 1900 р. при Новоросійському університеті була заснована стипендія її імені в розмірі 360 руб. Загальна сума офірованих коштів складала 10 тис. руб. Згідно положення, стипендіатами могли бути студенти медичного факультету означеного університету, уродженці Бессарабії, християнського віросповідання, відмінної поведінки, які досягли значного прогресу в науках. Право обрання стипендіата належало, на загальних підставах, правлінню університету [19, с. 34]. Благодійниця також відзначила, що можливі залишки відсотків стипендіального капіталу, утворені за період п'ятирічного навчання стипендіата, могли видаватися останньому як допомога при закінченні ним курсу навчання або надані іншим нужденним студентам, переважно уродженцям Бессарабії [19, с. 35].

У 1900 р. О. Маврокордато заповів Новоросійському університету капітал в 10 тис. руб. для започаткування стипендії свого імені. У Положенні пояснювалося, що стипендіатами могли бути молоді люди православного віросповідання, відмінної поведінки, котрі зробили гарний прогрес у вивченні наук [20, с. 57]. Претенденти на стипендію також, згідно з волею благодійника, обиралися правлінням університету.

1900 р. датувалося Положення про капітал статського радника І. Галагана, який за духовним заповітом залишив у повну власність Новоросійського університету 10 тис. руб. Дане Положення цікаве наявністю особливих умов застосування офірованих коштів. З відсотків із пожертвованого капіталу, за волею добродійника, наприкінці кожного півріччя, мали видаватися вдові поручика Феодосії Стояновій по 150 руб. до самої її смерті. Залишок же відсотків, на розсуд правління університету, мав використовуватися для виплати допомоги студентам університету, християнського віросповідання, кращим за навчанням і поведінкою [21, с. 6]. Після смерті Ф. Стоянової всі відсотки зі стипендіального капіталу мали використовуватися на допомогу студентам. Це не єдиний приклад специфічних умов використання

пожертвування. Так, дворянин Домонтович заповів 1 тис. дес. землі на утримання одного стипендіата в чоловічій гімназії м. Катеринослава, однак в 1816 р. його сестра Іванова замінила дар капіталом в 1 тис. руб. [11, с. 174].

За заповітом статського радника Павла Тюнеєва в 1903 р. була заснована стипендія імені жертводавця при Новоросійському університеті. Стипендіальний капітал складав 6 тис. руб., на відсотки з якого отримували допомогу студенти медичного факультету, які демонстрували успіхи в науках і схвальну поведінку та надали свідоцтво своєї матеріальної неспроможності [26, с. 110]. Стипендія видавалась помісячно та не мала перевищувати 300 руб. на рік. А невитрачені відсотки з капіталу, за бажанням дворянина-благодійника, зверталися в процентні папери для збільшення капіталу на започаткування нових стипендій імені П. Тюнеєва для студентів фізико-математичного, юридичного та історико-філологічного факультетів в розмірі не більше 300 руб. на рік [26, с. 111].

Ініціатором започаткування стипендій могла стати й дворянська спільнота певної місцевості. Для прикладу. Катеринославським дворянством у міській жіночій гімназії була заснована стипендія імені графа П. Коцебу. Крім того, дворяни Катеринославської губернії зібрали капітал на заснування стипендій імені І. Дурново в реальному училищі (1879) та чоловічій гімназії (1880) м. Катеринослава. Відгукнулися катеринославські дворяни на підписку всіх станів міста для відкриття при місцевій жіночій гімназії стипендії імені дружини дійсного таємного радника Л. Дурново [11, с. 175–176, 179].

Безперечно, існували й проблеми, з котрими можна було зіткнутися при відкритті й подальшому функціонуванні інституту соціальної допомоги у формі стипендій. Механізм створення стипендій був досить простий, але вимагав, як правило, тривалого узгодження у вищих владних інстанціях. Усі клопотання щодо заснування стипендії писалися на ім'я керівника навчального округу, а той, у свою чергу, при дотриманні всіх необхідних умов направляв відповідне прохання в Міністерство народної освіти. Стипендіальні капітали повинні були вноситися до Державного банку або його відділень. Термін вирішення питання інколи тривав від кількох місяців до кількох років. Наприклад, заповіданий статським радником Августином Шипілло капітал був внесений на вічне зберігання до Херсонського міського громадського банку в 1876 р., а затвердження в якості стипендії отримав лише в 1900 р. [20, с. 33]. Крім того, законодавчо закріплювалося, що іменними могли називатися лише ті стипендії, які повністю забезпечені жертводавцем, а офіровані суми вважалися недоторканими і не мали використовуватися на інші цілі без найвищого дозволу [12, с. 320].

Отже, шляхетний стан південноукраїнських губерній зробив вагомий внесок у підтримку обдарованої і незаможної молоді. Популярною формою дворянської допомоги учням і студентам було заснування стипендій. Стипендії мали відповідне Положення, в котрому містилися прописані умови її отримання (крім гарного навчання і зразкової поведінки, це могли бути приналежність до певної конфесії, стану, місця народження), а також можливості втрати (відрахування за рішенням педагогічної ради, погана поведінка). Аналіз джерел та тогочасної преси свідчить, що особливої ваги стипендіальні капітали набули у другій половині XIX –

на початку XX ст., коли серед тих, хто навчався, значно зросла кількість вихідців із незаможних станів. Джерела формування та мотиви заснування стипендій дворянською спільнотою різнилися, але загальним результатом все ж таки стало створення умов для розповсюдження знань серед усіх верств населення Півдня України.

Список використаних джерел

1. Друганова О. М. Форми надання приватної благодійної допомоги учням вітчизняних шкіл різних типів і рівнів (кінець XVIII – початок XX ст.) / О. М. Друганова // Теорія та методика навчання та виховання: збірник наукових праць. – Харків: ХНПУ, 2008. – Вип. 22. – С. 52–62.
2. Календарь и справочная книжка города Николаева на 1882 г. – Николаев: Типография М. В. Рюмина, 1882.
3. Календарь и справочная книжка города Николаева на 1883 г. / Сост. В. И. Ильин. – Херсон: Городская типография, 1882.
4. Клинический А. И. Именные стипендии как форма благотворительности в развитии средней школы Западной Сибири XIX – начала XX вв. / А. И. Клинический // Вестник Кемеровского государственного университета. – 2015. – №1 (61). – Т. 4. – С. 50–54.
5. Краткий отчет императорского Новороссийского университета за 1881/2 академический год. – Одесса: Тип. П. А. Зеленого, 1882.
6. Краткий отчет о состоянии и действиях Императорского Новороссийского университета в 1871/2 академическом году. – Одесса: Типография Ульриха и Шульце, 1872.
7. Краткий отчет о состоянии и действиях Императорского Новороссийского университета в 1874/5 академическом году. – Одесса: Типография Ульриха и Шульце, 1875.
8. Министерские распоряжения // Журнал Министерства народного просвещения (далі – ЖМНП). – 1886. – Ч. 247.
9. Министерские распоряжения // ЖМНП. – 1887. – Ч. 250.
10. Нарядько А. В. Благодійність у розвитку вищої освіти в Україні другої половини XIX ст. / А. В. Нарядько [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/18_ADEN_2013/Istoria/. – Заголовок з екрану.
11. Памятная книжка и адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1889 г. / Сост. Н. С. Быстрицкий. – Екатеринослав: Типография губернского правления, 1889.
12. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание III (1881–1913). – Т. 17 (1897). – СПб., 1900.
13. Попп Р. П. Формування інтелігенції західних областей України в перші повоєнні роки (на матеріалах Дрогобицького учительського інституту) / Р. П. Попп // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. – 2011. – Вип. 23. Серія: Історія. – С. 94–104.
14. Правительственные распоряжения // ЖМНП. – 1873. – Ч. 169.
15. Правительственные распоряжения // ЖМНП. – 1874. – Ч. 171.
16. Правительственные распоряжения // ЖМНП. – 1874. – Ч. 173.
17. Правительственные распоряжения // ЖМНП. – 1879. – Ч. 205.
18. Правительственные распоряжения // ЖМНП. – 1900. – Ч. 328.
19. Правительственные распоряжения // ЖМНП. – 1900. – Ч. 329.
20. Правительственные распоряжения // ЖМНП. – 1900. – Ч. 331.
21. Правительственные распоряжения // ЖМНП. – 1901. – Ч. 333.
22. Правительственные распоряжения // ЖМНП. – 1901. – Ч. 335.
23. Правительственные распоряжения // ЖМНП. – 1902. – Ч. 341.
24. Правительственные распоряжения // ЖМНП. – 1903. – Ч. 348.
25. Правительственные распоряжения // ЖМНП. – 1903. – Ч. 349.
26. Правительственные распоряжения // ЖМНП. – 1904. – Ч. 351.
27. Правительственные распоряжения // ЖМНП. – 1904. – Ч. 352.
28. Чижова В. С. Стипендия как мотивирующий фактор для студентов / В. С. Чижова // Экономика и социум. – 2015. – №2 (15) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iupr.ru>. – Заголовок з екрану.

References

1. Druganova O. M. Formy nadannja pryvatnoi' blagodyjnoi' dopomogy uchnjam vitchyznjanyh shkil riznyh typiv i rivniv (kinec' XVIII – pochatok XX st.) / O. M. Druganova // Teorija ta metodyka navchannja ta vyhovannja: zbirnyk naukovykh prac'. – Harkiv: HNPu, 2008. – Vyp. 22. – S. 52–62.
2. Kalendar' i spravocchnaja knizhka goroda Nikolaeva na 1882 g. – Nikolaev: Tipografija M. V. Rjulina, 1882.
3. Kalendar' i spravocchnaja knizhka goroda Nikolaeva na 1883 g. / Sost. V. I. Il'in. – Herson: Gorodskaja tipografija, 1882.
4. Klinickij A. I. Imennye stipendii kak forma blagotvoritel'nosti v razvitii srednej shkoly Zapadnoj Sibiri XIX – nachala XX vv. /

A. I. Klinickij // Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2015. – №1 (61). – Т.4. – С.50–54.

5. Kratkij otchjot imperatorskogo Novorossijskogo universiteta za 1881/2 akademicheskij god. – Odessa: Tip. P. A. Zelenogo, 1882.

6. Kratkij otchjot o sostojanii i dejstviah Imperatorskogo Novorossijskogo universiteta v 1871/2 akademicheskome godu. – Odessa: Tipografija Ul'riha i Shul'ce, 1872.

7. Kratkij otchjot o sostojanii i dejstviah Imperatorskogo Novorossijskogo universiteta v 1874/5 akademicheskome godu. – Odessa: Tipografija Ul'riha i Shul'ce, 1875.

8. Ministerskie rasporyazhenija // Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshhenija (dali – ZhMNP). – 1886. – Ch.247.

9. Ministerskie rasporyazhenija // ZhMNP. – 1887. – Ch.250.

10. Narad'ko A. V. Blagodijnist' u razvytku vyshhoi' osvity v Ukrai'ni drugoi' polovyny XIX st. / A. V. Narad'ko [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.rusnauka.com/18_ADEN_2013/Istoria/. – Zagolovok z ekranu.

11. Pamjatnaja knizhka i adres-kalendar' Ekaterinoslavskoj gubernii na 1889 g. / Sost. N. S. Bystrickij. – Ekaterinoslav: Tipografija gubernskogo pravlenija, 1889.

12. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. – Sobranie III (1881–1913). – T.17 (1897). – SPb., 1900.

13. Popp R. P. Formuvannja inteligencii' zahidnyh oblastej Ukrai'ny v pershi povojenni roky (na materialah Drogobyc'kogo uchytel's'kogo instytutu) / R. P. Popp // Inteligencija i vlada. Romsd'ko-politychnyj naukovyj zbirnyk. – 2011. – Vyp.23. Serija: Istoriya. – S.94–104.

14. Pravitel'stvennye rasporyazhenija // ZhMNP. – 1873. – Ch.169.

15. Pravitel'stvennye rasporyazhenija // ZhMNP. – 1874. – Ch.171.

16. Pravitel'stvennye rasporyazhenija // ZhMNP. – 1874. – Ch.173.

17. Pravitel'stvennye rasporyazhenija // ZhMNP. – 1879. – Ch.205.

18. Pravitel'stvennye rasporyazhenija // ZhMNP. – 1900. – Ch.328.

19. Pravitel'stvennye rasporyazhenija // ZhMNP. – 1900. – Ch.329.

20. Pravitel'stvennye rasporyazhenija // ZhMNP. – 1900. – Ch.331.

21. Pravitel'stvennye rasporyazhenija // ZhMNP. – 1901. – Ch.333.

22. Pravitel'stvennye rasporyazhenija // ZhMNP. – 1901. – Ch.335.

23. Pravitel'stvennye rasporyazhenija // ZhMNP. – 1902. – Ch.341.

24. Pravitel'stvennye rasporyazhenija // ZhMNP. – 1903. – Ch.348.

25. Pravitel'stvennye rasporyazhenija // ZhMNP. – 1903. – Ch.349.

26. Pravitel'stvennye rasporyazhenija // ZhMNP. – 1904. – Ch.351.

27. Pravitel'stvennye rasporyazhenija // ZhMNP. – 1904. – Ch.352.

28. Chizhova V. S. Stipendija kak motivirujushhij faktor dlja studentov / V. S. Chizhova // Jekonomika i socium. – 2015. – №2 (15) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.iupr.ru>. – Zagolovok z ekranu.

Goncharova N. A., Candidate of Historic Sciences, Assistant of professor, Doctoral of Department of the history and culture of Ukraine, State institution of higher education «Perejaslav–Khmelnitsky Hryhoriy Skovoroda state pedagogical university» (Ukraine, Perejaslav–Khmelnitsky), 76natalis@mail.ru

Scholarships as form of the noble charity in the Southern Ukrainian provinces in the second half of the XIX – early XX century

The article deals with a particular form of philanthropy – scholarships, highlights the contribution of philanthropists nobility Southern Ukrainian provinces in the founding capital of scholarship for pupils and students, and thus to optimize development of the education sector and spread education among the population of the region in the second half of the XIX – early XX century. The methodology of this study is based on the general principles (historicity, objectivity, scientific) historical and scientific methods (historical-genetic, historical and typological, historical and comparative, chronological) allowed to objectively reveal the main stages and features of the process of establishing scholarship funds, identify evidence in support of a significant participation of the nobility of Southern Ukrainian provinces to support the poor and apprenticeship students.

The opinion states that the noble status of Southern Ukrainian provinces made a significant contribution to support gifted and disadvantaged youth. The analysis of contemporary media sources and indicates that special weight scholarship capital acquired in the second half of XIX – early XX century, when among those studied, significantly increased the number of immigrants from poorer states.

Keywords: scholarships, scholarship capital, percent on capital, nobles, donations, Southern Ukrainian Provinces, high school, secondary school, university.

Гончарова Н. А., кандидат исторических наук, доцент, докторант кафедры истории и культуры Украины, ГВУЗ «Переяслав–Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» (Украина, Переяслав–Хмельницкий), 76natalis@mail.ru

Стипендии как форма дворянской благотворительности в южноукраинских губерниях во второй половине XIX – начале XX вв.

Рассмотрена особая форма благотворительной деятельности – именные стипендии, освещен вклад дворян-благотворителей южноукраинских губерний в основание стипендиальных капиталов для учащейся и студенческой молодежи, а значит в оптимизацию развития образовательной сферы и распространение образования среди населения региона во второй половине XIX – в начале XX вв. Методология данного исследования основана на общенаучных принципах (историчности, объективности, научности) и историко-научных методах (историко-генетический, историко-типологический, историко-сравнительный, хронологический), которые позволили объективно раскрыть основные этапы и особенности процесса создания стипендиальных капиталов.

В заключении утверждается, что благородное сословие южноукраинских губерний создало весомый вклад в поддержку одаренной и малоимущей молодежи. Анализ источников и прессы того периода свидетельствует, что особое значение стипендиальные капиталы получили во второй половине XIX – начале XX вв., когда среди учащихся значительно возросло количество выходцев из малоимущих сословий.

Ключевые слова: именная стипендия, стипендиальный капитал, проценты с капитала, дворяне, пожертвования, южноукраинские губернии, гимназия, училище, университет.

* * *

УДК 94:001.891]:061.2:61(477.7)<185/190>

Левченко І.,
докторантка кафедри історії України,
«Переяслав–Хмельницький ДПУ ім. Г. Сковороди»
(Україна, Переяслав–Хмельницький),
inna.lewchenko2000@yandex.ua

Історичний огляд наукових досягнень членів медичних товариств Півдня України у другій половині XIX – на початку XX ст.

Аналізується науково-практична діяльність членів медичних товариств Півдня України у другій половині XIX – на початку XX ст. На основі аналізу законодавчих документів, архівних матеріалів, а також медичної періодики розглянуто наукові досягнення вчених у медичній сфері знань.

Розкриваються найважливіші теоретичні та практичні аспекти епідеміології, бактеріології, хірургії, терапії, морфології, які закладалися вченими медичних товариств Одеси. Для впровадження наукових доробок вчені неодноразово виступали ініціаторами створення різноманітних комісій, для подолання небезпечних інфекційних хвороб.

Члени медичних осередків ознайомилися зі світовими досягненнями в галузі епідеміології, бактеріології, терапії, хірургії та застосовували їх у своїй практичній діяльності на батьківщині. Наукова діяльність вчених була спрямована на подолання та профілактику різних епідемій, діагностику захворювань, пошук та обґрунтування ефективних засобів лікування небезпечних хвороб.

У статті проаналізовано наукові доповіді членів Товариств з різних сфер медичного знання.

Ключові слова: Новоросійські медичні товариства, епідеміологія, бактеріологія, профілактика, наукові досягнення, наукові повідомлення.

Залежно від взаємодії політичних, суспільних і наукових факторів, на кожному історичному етапі переважали ті чи інші форми організації наукових досліджень. Особливо вагоме місце в історії прирощення знань посідають громадсько-наукові об'єднання, зокрема наукові товариства. Створення товариств, зокрема медичного профілю, стало однією з форм організації наукової діяльності, що поширювалася в XIX – на початку XX ст.

Теоретико-методологічні та практичні засади наукової діяльності медичних товариств Півдня України у другій половині XIX – початку XX ст. не були предметом ґрунтовного дослідження науковців.

В українській історіографії останніх років з'явилася низка праць, присвячених діяльності медичного товариства Півдня України. Так, Ю. К. Васильєв проаналізував наукову спадщину Одеського медичного товариства [5; 7], К. К. Васильєв [4; 6] та Ю. В. Биць [3] висвітлили внесок деяких українських вчених у розвиток світової медицини.